

Úvod do fenoménu mesmerizmu: Doktor Mesmer a animálny magnetizmus

Marek Tkáč, FF UK, Katedra všeobecných dejín; FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: tkac1marek@gmail.com

V Európe 18. storočia, v atmosfére osvietenstva, sa presadzujú nové spôsoby liečby a jednou z nich je aj používanie magnetov. Táto metóda zaujala okrem iných i viedenského lekára Franza Antona Mesmera (1734-1815), ktorý ju prevzal a rozvinul do osobitého konceptu „animálneho magnetizmu“. Spôsoby jeho liečenia kombinovali magnetoterapiu, sugesciu a hypnózu. Vo vyšších spoločenských kruhoch sa stali natolko obľúbené, že prenikli aj do povedomia širšej verejnosti, a tým ovplyvnili celú ďalšiu generáciu lekárov a liečiteľov.

Táto esej sa venuje fenoménu mesmerizmu a zameriava sa na osobnosť a životné dielo lekára Franza Antona Mesmera. Cieľom je predstaviť Mesmerov objav animálneho magnetizmu, priblížiť metódu liečenia magnetizovaním a zamerať sa na kľúčové momenty jeho života. Esej sa taktiež snaží zachytiť vzájomné súvislosti medzi vedou, vierou a liečiteľstvom v oblasti strednej a západnej Európy v období 18. storočia. Text ku koncu presahuje vymedzené obdobie a geografické oblasti, keď v podobe zaujímavých faktov zasahuje aj do 19. a 20. storočia. Takýmto spôsobom upozorňuje na rozsah a komplexnosť problematiky a na transfer ideí animálneho magnetizmu s časovým odstupom od doby jeho vzniku, až do súčasnosti. V diskusii a v závere esej obsahuje stručnú analýzu diela a odkazu doktora Franza Antona Mesmera.

Pozorovania doktora Mesmera a objav animálneho magnetizmu

Franz Anton Mesmer pochádzal z oblasti Bodamského jazera, na hraniciach Švajčiarska a južného Nemecka. Vyštudoval teológiu v Ingolstadte a ďalej pokračoval v štúdiu medicíny vo Viedni. Už počas štúdia bol ovplyvňovaný myšlienkami Paracelsa a okultnými náukami, podľa ktorých sa v ľudskom tele vyskytuje univerzálne fluidum, ktoré je ovplyvňované vonkajšími silami (Kang & Pedersen, 2020: 308–309). V roku 1766 ukončil štúdium lekárstva dizertačnou prácou *De planetarium influxu in corpus humanum (O vplyve planét na ľudské telo)*, kde tieto predstavy ďalej rozvíja v teórii o vplyve planét na zdravie človeka.

Prelom 17. a 18. storočia priniesol nové objavy vo vede a technike, ako bola gravitácia, elektrina, magnetizmus a parná sila. Znalosti o týchto fyzikálnych javoch boli v danom čase značne limitované. Preto vzbudzovali fantáziu a boli vnímané viac-menej ako abstraktné, čím sa vytváral priestor na ich voľnú interpretáciu. Univerzálna teória gravitácie Isaaca Newtona z roku 1687 ovplyvnila aj Franza Mesmera, na čo odkazuje vo svojej práci *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal (Dizertácia o objave životného magnetizmu)* z roku 1779, kde okrem iného odkazuje aj na svoju dizertačnú prácu z medicíny:

Postupoval som podľa známych princípov univerzálnej príťažlivosti, keď som zistil, že planéty ovplyvňujú jedna druhú na svojich obežných dráhach a Mesiac a Slnko usmerňujú a spôsobujú na našej Zemi príliv a odliv mora, rovnako ako v atmosfére. Ďalej konštatujem, že tieto planéty vplývajú rovnako na všetky časti živočíšnych tel, najmä na ich nervové systémy, pomocou fluida, ktoré preniká všetkým. (Mesmer, 1779: 6)

Popisované fluidum označil ako tzv. univerzálnu príťažlivosť, *gravitas universalis* (Zweig, 2021: 36). Tieto myšlienky predstavovali základ pre jeho ďalšie pozorovania a budúce smerovanie.

Po štúdiách pôsobil vo Viedni ako lekár. V roku 1768 sa oženil s bohatou vdovou Annou Mariou Posch, čím sa dostal k značnému majetku a začal sa presadzovať ako podporovateľ umenia.¹ Počas svojho pôsobenia vo Viedni stretol osobnosť, ktorá dala jeho myšlienkam nové smerovanie a umožnila naplno rozvinúť jeho teóriu o animálnom magnetizme. Bol ňou Maximilián Hell (1720-1792), všestranne nadaný vedec a jezuitský kňaz pôvodom zo Slovenska.² Pôsobil ako profesor mechaniky na Viedenskej univerzite a zároveň aj ako riaditeľ tamojšieho observatória. Vydával astronomické periodiká³ a podieľal sa na zakladaní observatórií na území Uhorska.⁴ Predstavoval jedného z najvýznamnejších vedcov, ktorý už počas svojho života dosiahol uznanie na medzinárodnej úrovni.⁵ Maximilián Hell sa okrem astronómie venoval aj konštrukcii a štúdiu umelých magnetov (Zemplénová, 1974: 380). V roku 1774 vytvoril na objednávku jednej dámy, ktorá cestovala cez Viedeň, praktický magnet do ruky, ktorého prikladaním na telo si úspešne zmiernovala bolesti žalúdka.⁶ Hell o tom informuje svojho priateľa Mesmera, ktorého táto metóda zaujme natolko, že si dá zhotoviť podobné magnety aj on. Uskutočňuje prvé experimenty prikladaním magnetov na telá chorých ľudí tak, že umiestňuje jeden vľavo hore a druhý vpravo dole. Tento spôsob podľa Mesmera vytvorí uzatvorený okruh, kde fluidum môže prúdiť v cykloch prílivu a odlivu, a tým sa môže lepšie harmonizovať (Zweig, 2021: 38). Mesmer takýmto spôsobom zaznamenáva prvé úspechy svojej liečby (Zweig, 2021: 33–35).

¹ Franz A. Mesmer bol predovšetkým mecenášom hudby. Opakovane hostil vo svojej rezidencii mladého Mozarta a podporoval ho v jeho tvorbe. Mozart sa o ňom v listoch vyjadroval ako o „milom Mesmerovi“ (Zweig, 2021: 29–32). Mesmer sa ako jeden z prvých vo Viedni naučil hrať na sklenenú harmoniku, pre ktorú mu Mozart zložil aj kvinteto (Buranelli, 1975: 39–59; Zweig, 2021: 29–31).

² Maximilian Hell pochádzal z dnešných Štiavnických Baní zo známej baníckej rodiny. Študoval v Banskej Štiavnici a v Trenčíne, kde ako 18 ročný vstúpil do jezuitskej rehole. Následne pokračoval v štúdiu filozofie a teológie vo Viedni a vyučoval prírodné vedy (Zemplénová, 1974: 375–376).

³ Vydával ročné periodikum *Observationes astronomicae* a časopis *Ephemerides astronomicae ad meridianum Vindobonensem* (Zemplénová, 1974: 377).

⁴ M. Hell sa podieľal svojimi plánmi na budovaní observatórií na Budinskom hrade, v Jágri, v Kluzi, v Albe Lulli a v Trnave (Zemplénová, 1974: 375–377).

⁵ V roku 1768 sa mu dostalo pocty od dánskeho kráľa Kristiána VII., aby vykonal pozorovanie vzácného astronomického úkazu, ktorým bol prechod Venuše pred Slnkom. Pozorovanie úspešne vykonal v nasledujúcom roku na laponských brehoch severného Nórska (Zemplénová, 1974: 376–379).

⁶ Magnety svojimi atypickými vlastnosťami priťahovali pozornosť vzdelancov už po celé stáročia a viera v ich liečebné účinky bola rozšírená ešte pred ich spopularizovaním F. A. Mesmerom. O magnetoterapii sa kladne vyjadroval aj Paracelsus, keď tvrdil, že magnety majú dve pólové časti – brucho a chrbát a ich správnym umiestnením sa začne do tela uvoľňovať ich liečivá sila. Paracelsovo učenie o magnetoch prevzali ďalšie generácie jeho žiakov, ako napríklad Goclenius, ktorý v roku 1608 napísal učebnicu *Tractatus de magnetica cura vulnerum* o užívaní magnetov v liečbe (Zweig, 2021: 34–35).

Obr. 1. Portrét Franza A. Mesmera.

Ďalší zlom v jeho pozorovaniach prichádza v prípade Franzisky Österlin, mladej ženy trpiacej záchvatovými stavmi.⁷ Liečiť ju začal v roku 1774 a v terapii pokračoval ešte ďalšie dva roky (Schott, 1994: 226; Kang & Pedersen, 2020: 309). Počas liečebných kúr jej prikladal na žalúdok a dolné končatiny magnety a ona pociťovala prúdenie jemnej matérie v tele s nástupom úľavy. Mesmer si začal uvedomovať, že za samotnými úspechmi, ktoré dosahuje v terapii, nestoja len magnety,

⁷ Heinz Schott udáva, že „Jungfrau Osterlin“ trpela záchvatmi pakostnice (Schott, 1994: 226), zatiaľ čo Lydia Kang a Nate Pedersen udávajú, že išlo o „mladú hysterku, ktorá trpela záchvatmi kŕčov“ (Kang & Pedersen, 2020: 309).

ale hlavne on sám. Jeho pozornosti neušlo, že dokáže vyvolať vnemy prílivu a odlivu aj bez použitia magnetov. Bol presvedčený, že pozitívne výsledky liečby je schopný navodiť dotykmi svojich rúk a ich prechádzaním po tele pacienta v smere prúdenia magnetického fluida (Kang & Pedersen, 2020: 309). Toto ozdravujúce fluidum, ktoré mal ovládať, označil ako *animálny magnetizmus*, čo možno preložiť aj ako *životný magnetizmus*.⁸ Opisoval ho ako silu, ktorá kontinuálne prúdi v ľudskom organizme, predovšetkým prostredníctvom nervového systému. Ak sa životný tok v tele zablokuje, vzniká ochorenie, ktoré možno vyliečiť jeho odblokovaním a spriechodnením fluida magnetizovaním (Schott, 1994: 227).⁹ V domnienke, že túto energiu je možné prenášať aj na diaľku, magnetizuje rôzne typy objektov, od vody až po predmety každodennej činnosti ako sú laná a tyče, ktoré používa v terapii (Zweig, 2021: 38).

Svoje nové zistenia popisuje aj v liste *Lettre á Médecin étranger* zo 5. januára 1775, kde predstavuje svoju teóriu a úspechy, ktoré už dosiahol. Vysvetľuje tu povahu a pôsobenie animálneho magnetizmu a udáva analógiu jeho vlastností k účinkom magnetu a elektriny. Píše tu viacero svojich zistení, napríklad že: „všetky telá, rovnako ako magnet, sú schopné komunikovať; že fluidum prenikne všetkým, dokonca aj tým, čo je nahromadené a koncentrované, ako elektrický prúd; že tento princíp pôsobí na diaľku“ (Mesmer, 1779: 20). Mesmer si počas svojej praxe všimol, že niektorí pacienti sú výrazne citliví na magnetizmus, zatiaľ čo ostatní menej až vôbec. Vypozoroval, že vyšší počet účastníkov prítomných na terapeutickom sedení, vedie k zvýšeniu ich vnímavosti na magnetizmus, čo ho inšpirovalo k organizovaniu hromadných seáns. Jeho terapia mohla vyvolať vystupňovanie chorobných príznakov, až kým sa nedosiahol vrchol krízy v podobe krčvov s následnou úľavou a so subjektívnym zlepšením stavu (Zweig, 2021: 45–46). Správy o úspechoch doktora Mesmera a jeho liečebných metódach sa rozšírili aj do okolitých krajín.¹⁰ Nachádzal čoraz viac prívržencov, až bol zavolaný do Bavorska na žiadosť kurfirsta, aby predviedol svoje lekárske umenie.¹¹ V Mníchove sa mu podarilo vyliečiť ochrnutého a slabozrakého akademického radcu Osterwalda.¹² Aj vďaka tomuto úspechu mu 28. novembra 1775 udelila Kurfirstská bavorská

⁸ Termín *animálny magnetizmus* (vo fr. „magnétisme animal“ a nem. „Animalischer Magnetismus“) sa často spája s nesprávnym prekladom *živočišny magnetizmus*, namiesto významovo správneho termínu *životný magnetizmus*. Na problematiku prekladu upozorňujú viacerí autori ako napr. Stefan Zweig v knihe *Liečba duchom* (Zweig, 2021: 44) a Heinz Schott v knihe *Kronika medicíny* (Schott, 1994: 226). V tejto práci je kvôli nezrovnaniam v preklade používaný doslovný preklad *animálny magnetizmus*.

⁹ Od roku 1776 označenie „magnetizovať“ nadobúda v liečiteľstve nový význam. Znamená pôsobiť nielen kovovými magnetmi, ale animálnym magnetizmom vyžarovaným z nervových zakončení končekov prstov rúk (Zweig, 2021: 44).

¹⁰ Doktori Unzer z Altony pri Hamburgu a Jacques de Harsu zo Ženevy viedli s Mesmerom korešpondenciu za účelom bližšieho zoznámenia sa s jeho terapeutickými postupmi. Po ich osobnom vyskúšaní potvrdili liečivé účinky, ktoré dosiahli vďaka magnetu na základe Mesmerových inštrukcií (Zweig, 2021: 41).

¹¹ Mesmer bol požiadaný bavorskou Akadémiou vied, aby sa odborne vyjadril k uzdravovacím praktikám Johanna Josepha Gassnera (1722-1779), kňaza, ktorý sa preslávil ako exorcista, a ktorý liečil chorých „posadnutých“ ľudí tak, že z nich vyhánal diabla. Mesmer sa k tomuto prípadu vyjadril kladne. Jeho záver bol, že Gassner môže uzdravovať ľudí, ale nie vďaka exorcizmu, ale prostredníctvom pôsobenia animálneho magnetizmu (Schott, 1994: 226–227).

¹² Osterwald bol ohromený úspechom Mesmerovej terapie a z vďačnosti v roku 1776 v Augsburgu uverejnil v tlači oznam o svojom vyliečení, kde píše: „Všetko čo (Mesmer) dokázal pri najrozličnejších chorobách, dáva tušíť, že od prírody odpozoroval jeden z jej najtajnejších hnacích mechanizmov“ (Zweig, 2021: 41).

liečebná akadémia členstvo.¹³ V praxi doktor Mesmer stále kombinoval terapiu magnetov s animálnym magnetizmom, ale postupne prestával používať kovové magnety a od roku 1776 uprednostňoval v priamej liečbe „prenos fluida z tela na telo“ (Schott, 1994: 227). Toto rozhodnutie retrospektívne potvrdil aj v *Dizertácii o objave životného magnetizmu*, ktorú napísal v 1779 na svoju obranu:

Fyzici a lekári, ktorí sa ma pokúšali dostať dole, uzurpovali tento objav a tvrdili, že magnet je jediný prostriedok, ktorý používam, ostatní, že je to elektrina. Väčšina z nich bola vyvedená z omylu vlastnou skúsenosťou. A v prípade neúspechu ich experimentu uznali túto metódu za iluzórnú. Túžba navždy odložiť takéto omyly a vyniesť pravdu na svetlo ma predurčila k tomu, že od roku 1776 nebudem ďalej používať elektrinu ani magnet. (Mesmer, 1779: 35)

Prípád slečny Paradies a magnetické seanse v Paríži

Tak ako sa šírili zvesti o novej teórii animálneho magnetizmu, začínajú sa k nej čoraz silnejšie ozývať odmietavé postoje z viedenských odborných kruhov. Proti liečebným technikám Mesmera sa okrem iných vedcov a lekárov postavil aj páter Hell, ktorý stál pri ich zrode.¹⁴ Franz A. Mesmer sa voči týmto útokom vyhradzuje a pokračuje vo svojich experimentoch (Zweig, 2021: 48). V roku 1777 prijal do liečby slečnu Máriu Teréziu Paradies, talentovanú mladú pianistku, ktorá bola od svojho raného detstva slepá.¹⁵ O liečbu jej slepoty sa dlhodobo usilovali viacerí známi viedenský lekári ako napr. profesor Barth a dvorný lekár Störck, podľa ktorých mala nevyliciteľnú diagnózu obrny zrakových nervov. Trpela však aj inými príznakmi ako boli „krčovité šklbanie v očiach“, „bolesti slieziny a pečene“ a „záchvatové stavy“, ktoré by mohli naznačovať skôr dušenú poruchu (Zweig, 2021: 49). Aby mohol Mesmer dôkladne sledovať priebeh terapie, prijal slečnu Paradies do svojho domu, kde ju liečil pomocou techník animálneho magnetizmu. Následne nastal zvrät v celom prípade, kedy v dôsledku nie presne známych okolností rodina dievčaťa liečbu prerušila. Existuje viacero verzí, ktoré vysvetľujú celý prípad. Podľa tej od doktora Mesmera bola slečna Paradies vďaka jeho terapii zo slepoty čiastočne vyliečená. Tá začala po určitom čase vnímať svetlo, farby, obrysy, pozorovať predmety a ľudí, čo však pôsobilo rušivo na jej hru na klavíri. Opisy navráteniu zraku svojej dcéry je možné nájsť aj vo vlastnoručne

¹³ Kurfirstská bavorská liečebná akadémia sa rozhodla prijať Franza A. Mesmera za svojho člena: „lebo usudzuje, že snahy tohto vynikajúceho muža, ktorý zvečnil svoju slávu mimoriadnymi objavmi a neodškriepiteľnými ukázkami nečakanej a prospešnej učnosti, výdatne prispejú k jej lesku“ (Zweig, 2021: 42).

¹⁴ Maximilán Hell sa dištancuje od Mesmerovho magnetizmu. Odmietavý postoj vyjadril vo svojich dielach *Schreiben über die alhier in Wien entdeckte Magnetenkur an einem Freunde* (1775), *Unpartheischer Bericht der alhier gemachten Entdeckungen der künstlichen Stahlmagneten in verschiedenen Nervenkrankheiten*. (1775) a v *Erklärung über das zweite Schreiben Herrn D. Mesmers die Magnetenkur betreffend an das Publikum* (1775), (Zemplénová, 1974: 380).

¹⁵ Marie Theresie von Paradies (1759-1824) bola považovaná za nevyliciteľne slepú od svojich 4 rokov. Zároveň sa vo Viedni preslávila svojim výnimočným talentom pre hru na klavíri, ktorý priťahol pozornosť aj samotnej cisárovnjej. Tá nad ňou prevzala patronát a finančne podporovala jej rodinu a jej vzdelávanie (Zweig, 2021: 49).

napísanej správe otca dievčiny. Lekári, ktorí ju pred Mesmerom liečili, na zvesti o jej uzdravení reagovali negatívne a snažili sa terapiu prerušiť. Podarilo sa im to pohrozením rodine klaviristky, ktorá by vyličením stratila na atraktivite a hrozilo by prerušenie ich finančnej cisárskej podpory (Buranelli, 1975: 75–88; Zweig, 2021: 50–53). Iné verzie vysvetľovali náhly negatívny zvrät v tomto prípade tým, že medzi Mesmerom a jeho pacientkou došlo až k prílišnému zblíženiu (Kang & Pedersen, 2020: 310–311), k čomu sa ale Mesmer osobne nevyjadril. O tomto incidente napísal retrospektívne ako o sklamaní: „Je ľahké si predstaviť, ako veľmi ma zasiahlo odhodlanie mojich protivníkov ublížiť mi a nevďačnosť rodiny, ktorú som zasypal požehnaním a vyličením ich dcéry“ (Mesmer, 1779: 66). Celá situácia prerástla do otvoreného konfliktu, keď sa proti Mesmerovi a jeho praktikám postavila katolícka cirkev, cisársky dvor, mravnostná polícia a rakúsky lekársky stav, ktorého predsedom bol Störck. Doktor Mesmer bol donútený opustiť Viedeň a po krátkych odbočkách sa usadil v Paríži.

V roku 1778 prišiel Franz A. Mesmer do Paríža, kde si otvoril svoju prax a začal liečiť svojimi technikami animálneho magnetizmu. Pôsobil v hlavnom meste Francúzska v čase, keď bola na kráľovskom dvore Mária Antoinetta, manželka kráľa Ludovíta XVI., ktorá bola známa svojou extravagantnosťou a záujmom o všetko „nezvyčajné“. V intelektuálnych kruhoch panovali pod vplyvom Voltairovej filozofie myšlienky náboženského skepticizmu, humanizmu a racionalizmu. Zároveň bola parížska spoločnosť otvorená všetkému novému a nepoznanému.¹⁶ V podobnej atmosfére bola prijatá aj Mesmerova terapia magnetizmom. Tá sa po krátkom čase stala obľúbenou medzi francúzskou šľachtou. Mesmer organizoval sugestívne hromadné seanse, ktoré boli natolko populárne, že boli vnímané skôr ako spoločenská udalosť (Schott, 1994: 227).

Takáto skupinová seansa sa vždy odohrávala v salóne so zatiahnutými závesmi a zrkadlami, uprostred ktorého bola okrúhla drevená nádoba, označovaná ako *baquet*.¹⁷ Tá obsahovala fľaše naplnené zmagnetizovanou vodou a bola prekrytá železným perforovaným vekom. Z jeho otvorov vychádzali ohybné kovové tyče. Účastníci terapie sa pousádzali po obvode drevenej kade tak, aby sa dotýkali nohami, čo malo zlepšovať prietok fluida. Zároveň si prikladali zmagnetizované konce kovových tyčí na tie miesta tela, v ktorých pociťovali bolesť. Atmosféru dopĺňali sugestívne melódie sklenenej harmoniky, klavíra či zborových spevov. V úvode realizovali terapiu Mesmerovi asistenti, ktorí vykonávali na pacientoch techniky animálneho magnetizmu tým, že sa dotýkali rôznych častí ich tiel s upriameným pohľadom do očí. Navodzovali tak sugestívny zážitok, ktorý pokračoval príchodom doktora Mesmera. Ten sa prostredníctvom inštrumentu, obvykle pomocou zmagnetizovanej tyče, dotýkal jednotlivých pacientov a mal tak spriechodniť ich životné magnetické fluidum (Kang & Pedersen, 2020: 307–308). Niekedy sa pacienti na povel dotýkali navzájom končekmi prstov, čím vytvorili

¹⁶ V Paríži 18. storočia boli v oblube najvyšších spoločenských kruhov okultné vedy, mágia, veštenie, alchémia, tajné spolky a bratrstvá. Takýmto záujmom holdovali aj dvorné dámy a šľachticné ako napr. Madam Pompadour, vojvodkyňa z Urfé či markíza l'Hôpital. V popredí záujmu boli aj slávni doboví okultisti a podvodníci ako gróf Saint-Germain a Cagliostro (Zweig, 2021: 55).

¹⁷ Významovo najbližší preklad francúzskeho slova *baquet* je džber, kaďa.

tzv. magnetickú refaz, čo malo zosilniť energetické prúdenie v ich telách.¹⁸ Takáto seansa dráždila všetky zmysly a navodzovala údajne priam mystický zážitok.¹⁹ Napriek veľkému dopytu a nutnosti rezervácie miesta v poradovníku, mala pripomínať skôr divadelné predstavenie, než terapeutické sedenie. Mesmer si uvedomoval, že jeho magnetizmus pôsobil len na určitý typ pacientov, a preto boli z terapie vylúčení pacienti s otvorenými ranami na tele, epileptici, duševne chorí a osoby s telesným hendikepom.²⁰

Le Baquet de Mesmer.

Obr. 2. Ukážka Mesmerovej seanse s baquet magnétique.

¹⁸ Táto technika zvyšovala sugestibilitu zúčastnených a umožnila tak dosiahnuť lepšie výsledky terapie. Podobný spôsob navodzovania sugestibility prevzal neskôr aj špiritizmus (Zweig, 2021: 62).

¹⁹ Pacienti, ktorých počas seanse zasiahla intenzívna kríza s prejavmi kriku, besnenia či záchvatových kŕčov, boli pomocnými asistentami prenesení do uzavretej miestnosti, tzv. „krízovej siene“, s cieľom ukladiť sa. Tento postup bol často dôvodom k výsmechu a urážkam zo strany odporcov magnetizmu, ktorí naznačovali, že v týchto miestnostiach dochádza k upokojovaniu sexuálnym spôsobom (Zweig, 2021: 61).

²⁰ Podľa Mesmera jeho terapia animálnym magnetizmom umožňovala zlepšenie celkového stavu organizmu v dôsledku dysbalancie v nervovom systéme, ale nedokázala pozmeniť už poškodenú hmotnú štruktúru tela (Zweig, 2021: 61).

Zatial čo verejnosť prijímala Mesmerovu magnetickú terapiu s horlivou zvedavosťou, členovia francúzskej vedeckej obce sa mu opakovane otáčali chrbtom. A to aj napriek Mesmerovej snahe predstaviť svoje poznatky o animálnom magnetizme a umožniť im preskúmať jeho postupy.²¹ Ako reakciu na tieto odmietavé postoje vydal v roku 1779 *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*. Mesmerove liečiteľské umenie postupne nachádzalo prívržencov z radov predstaviteľov francúzskej šľachty.²² Vďaka tejto podpore začal vyjednávať s francúzskou vládou, ktorá mu aj napriek zamietavému postoju akademikov navrhla podmienky, dodržaním ktorých by získal finančnú podporu. Pre Mesmera bola táto ponuka neprijateľná a žiadal vyšší finančný príspevok.²³ Jeho požiadavka sa však nestretla s pochopením, na čo zareagoval dočasným výhražným odchodom z Paríža. Podporovatelia Mesmera však docielili jeho návrat tým, že mu poskytli možnosť otvoriť si vlastnú akadémiu, kde ich mal za poplatok vyškolit v technikách animálneho magnetizmu.²⁴ Spolu tak založili *Société de l'Harmonie (Harmonickú spoločnosť)*, spolok, v ktorom sa združovali jeho žiaci, a ktorý sa rozširoval aj do ďalších francúzskych miest.²⁵

Odborné preskúmanie animálneho magnetizmu

Mesmerov magnetizmus sa začal šíriť po celom Francúzsku, čo znepokojovalo vládu na čele s kráľom Ludvítom XVI. Aj napriek podpore šľachty s kráľovnou Mária Antoinettou a jej dvornými dámami, vydal francúzsky kráľ v roku 1784 príkaz Akadémii vied a Lekárskej spoločnosti, aby dôkladne preskúmali Mesmerove praktiky a zistili, či „animálny magnetizmus existuje, a či je užitočný ako liečebný prostriedok“ (Zweig, 2021: 68). Vznikla tak komisia, ktorú tvorili zvučné mená vtedajšej vedeckej scény ako napr. lekár Guillotin, americký vedec a vynálezca Benjamin Franklin, astronóm Bailly, chemik Lavoisier, botanik Jussieu a iní. Komisia po dobu niekoľkých mesiacov podrobne skúmala teóriu o animálnom magnetizme. Závery ich posudku priznali sugestívny vplyv Mesmerových techník na pacientov s konštatovaním, že za zlepšením stavu pacientov bolo niečo doposiaľ nepoznané. Komisia predstavila viacero stanovísk:²⁶ „Všetci (pacienti) sa podrobujú tomu, kto ich magnetizuje. Aj keď sú na pohľad vyčerpaní, jeho pohľad a jeho hlas ich z tohto stavu okamžite vytrháva. Po tomto

²¹ V roku 1778 Mesmer pozval členov francúzskej Akadémie vied, aby preskúmali jeho liečiteľské postupy v provizórne zriadenej nemocnici v Créteil pri Paríži, kde pôsobil. Podobnú ponuku predložil aj Lekárskej spoločnosti. Obe inštitúcie, ako Akadémia vied, tak aj Lekárska spoločnosť sa vyjadrili k jeho ponuke negatívne (Zweig, 2021: 56–57).

²² Mesmera verejne podporovali viaceré osobnosti francúzskej spoločenskej scény ako Charles Deslon, ktorý bol osobným lekárom Grófa z Artois, ďalej šľachtici ako Madam de Lamballe, Princ z Condé, Barón Montesquieu a Markíz Lafayette (Zweig, 2021: 58).

²³ Mesmer žiadal za objav animálneho magnetizmu a liečiteľské úspechy od kráľovnej finančný príspevok vo výške 400 000 až 500 000 livier. Pri nesplnení týchto požiadaviek sa vyhrážal odchodom z Paríža. Francúzska vláda mu bola ochotná ponúknuť doživotnú rentu 20 000 livier a príspevok na byt 10 000 livier, ktoré by boli splatené až vtedy, keď by Mesmer vyškolil pre Francúzsko troch žiakov, ktorí by sa preukázali byť pre štát užitoční v terapii magnetizmom (Zweig, 2021: 58–59).

²⁴ Jeho podporovatelia na čele s advokátom Bergassem zakložili akciovú spoločnosť za účelom kurzov animálneho magnetizmu, ktoré by viedol doktor Mesmer. O jeho náuku bol veľký záujem a z príspevkov žiakov sa mu vyzbierala značná suma 340 000 livier (Zweig, 2021: 60).

²⁵ Harmonické spoločnosti vznikli v Bordeaux, Lyone, Štrasburgu a ďalších mestách (Zweig, 2021: 60).

²⁶ Závery komisie z tohto textu dostupné od Zweig, *Liečba duchom* (Zweig, 2021: 68–70).

nepretržitom pôsobení nemožno poprieť istú silu, ktorá pôsobí na ľudí, ovláda ich a jej nositeľom je magnetizér.“ Ďalej sa komisia svojimi závermi vyjadrila k bodom, ktoré im stanovil kráľ: „Ak existuje (životné fluidum) v nás a okolo nás, tak teda v absolútne nepreukázateľnej forme.“ Samotní členovia komisie skúšali na sebe účinky magnetizovania, ale bez významných výsledkov: „Nikto z nás nič necítil, prinajmenšom nič také, čo by sa mohlo vysvetliť ako reakcia na magnetizmus, len jeden (člen komisie) popoludní pociťoval nervové podráždenie, ale nikto z nás nedospel ku kríze.“ Komisia vykonala množstvo ďalších pokusov s magnetizmom, ale bez objektívne preukázaného efektu. Finálne stanovisko komisie naznačilo, že animálny magnetizmus neexistuje a úspechy ním dosiahnuté sú výsledkom imaginácie a klamlivých predstáv: „Niet dôkazov o existencii akéhosi magneticko-animálneho fluida, a preto toto nezistiteľné fluidum neprináša ošoh.“ (Zweig, 2021: 68–70). V závere komisia vystríhala pred dôsledkami, ktoré môžu Mesmerove seanse spôsobiť: „Zároveň sa komisia cíti byť povinná dodať, že tieto dotyky, to ustavičné opakované navodzovanie kríz, môže byť škodlivé a že pohľad na takéto krízy je nebezpečný, pretože vyvoláva nutkanie k napodobňovaniu, ktoré máme dané od prírody, a preto každá verejná terapia môže mať z dlhodobého hľadiska nebezpečné dôsledky.“²⁷

Výsledky akademického vyšetrovania mali negatívny vplyv na Mesmerovu terapeutickú prax. Jeho odporcovia vyhlasovali víťazstvo vedy nad šarlatánstvom. V spoločnosti začali kolovať hanopisy, zosmiešňujúce medirytiny a satirické obrázky, kde sú magnetizéri zobrazení ako podvodníci a ich pacienti ako hlupáci. Zároveň sa schylovalo k Veľkej francúzskej revolúcii, čo zhoršovalo Mesmerovu zlú situáciu. Záujem o jeho terapiu postupne upadal, čo sa negatívne prejavilo aj na jeho finančnej situácii. V dôsledku všetkých týchto okolností opustil Paríž a po krátkej zastávke pri Bodamskom jazere sa v roku 1793 vrátil späť do Viedne. Mesmer bol ako podporovateľ slobody a demokracie označený viedenskou políciou za sympatizanta revolučného prevratu vo Francúzsku. Pre podozrenie z jakobínstva bol zatknutý, ale pre nedostatok dôkazov aj prepustený na slobodu, čo využil na útek z Viedne. Uchýlil sa do Švajčiarska, kde prebýval v anonymite medzi miestnymi obyvateľmi a pôsobil ako dedinský lekár. Takýmto spôsobom sa stiahol z verejnej scény, ustúpil do úzadia a akékoľvek ďalšie ponuky na návrat odmietol.²⁸ Franz Anton Mesmer sa ku koncu života vrátil k rodnému Bodamskému jazeru, kde zomrel v roku 1815.

²⁷ Komisia poslala kráľovi aj tajnú správu, kde upozornila aj pred mravnostným nebezpečenstvom, ktoré hrozilo počas Mesmerových magnetických seáns (Zweig, 2021: 70).

²⁸ V roku 1803 dostal ponuku vrátiť sa späť do Paríža, otvoril si kliniku a obnovil svoju predošlú prax. V roku 1812 sa Berlínska akadémia vied rozhodla preskúmať jeho teóriu o animálnom magnetizme a pozvala Mesmera do Berlína. Ten odmietol pricestovať, a preto bol za ním do Švajčiarska vyslaný profesor Wolfart, aby zistil viac o jeho liečiteľských technikách. Jeho záverečné hodnotenie Mesmerovho magnetizmu malo skôr kladný charakter (Zweig, 2021: 89).

Obr. 3. Satirická medvířtina, kde je magnetizér zobrazený ako somár.

Diskusia

Osobnosť Franza A. Mesmera bola v raných začiatkoch formovaná myšlienkami Paracelsa, ktoré uplatňovali princípy astrológie, alchémie, iatrochémie a nadväzovali na renesančné predstavy o človeku a jeho mieste v univerze. Na strane druhej ho formovali vedecké objavy 17. a 18. storočia. Bol ovplyvnený názormi newtonskej fyziky, ako aj novými poznatkami z oblasti techniky, kde v centre pozornosti bola elektrina, magnetizmus a parná sila. Mesmer tak prepojil staršie a novšie poznatky so svojim medicínskym vzdelaním, čo mu umožnilo formulovať jeho prvé predstavy o magnetickom fluide. Mesmerove pozorovania smerovali postupne k objavu animálneho magnetizmu a v jeho spojitosti vyslovil teóriu o prúde fluida v zdravom tele a v prípade choroby o jeho blokáde. Postupne vytváral liečebné techniky, ktorými toto fluidum dokázal ovplyvňovať a spriechodňovať. Zaznamenal úspechy svojej terapie, ktorej výsledný efekt bol dosahovaný súčinnosťou viacerých faktorov, ako je pôsobenie hypnotizujúcich techník, v kombinácii so sugestívnou atmosférou prostredia, zmanipulovaním davu, vierou v liečivý dotyk a kultom jeho osobnosti. Vo svetle súčasného vedeckého poznania sa nejednalo o prúdiace životné fluidum, ale o hypnotické pôsobenie medzi terapeutom a pacientom, počas ktorého dochádzalo k uvoľneniu nervového vypätia a k relaxácii. Síce podobné pozorovania učinil aj Mesmer, ale kvôli svojej zaujatosťi magnetickým fluidom ich nedokázal vedecky vysvetliť.

Doktor Mesmer zanechal dostatočne rozpracovaný koncept, čím umožnil svojim študentom pokračovať v ďalšom rozvoji sugestívnych techník. Jedným z najvýznamnejších bol Markíz de Puysegur (1751-1825), ktorý aj napriek tomu, že nebol ani lekár, ani vedec, bol pre svoj veľký záujem vyškolený v technikách animálneho magnetizmu. Realizoval pozorovania na námesačných pacientoch a vďaka Mesmerovým sugestívnym technikám dokázal navodiť somnambulizmus aj počas magnetoterapie (Zweig, 2021: 76–77). Aj preto je považovaný za nevedeckého zakladateľa hypnózy. Na základe svojich pozorovaní a praxe vytvoril termín „magnetický spánok“ alebo „umelo navodený somnambulizmus“ pre stavy hypnózy, ktoré dosiahol technikami magnetizmu (Kennaway, 2010: 272–273).

V roku 1841 sa škótsky chirurg James Braid (1798-1860) stretol s prvými ukázkami živočíšneho magnetizmu, ktoré ho natoľko zaujali, že sám začal realizovať svoje experimenty. Prostredníctvom týchto znalostí zdokonalil techniky sugescie, ktoré úspešne využíval v liečbe pacientov. Vytvoril a spopularizoval pojem hypnóza, ktorý sa mu podarilo presadiť aj v akademických kruhoch (Kang & Pedersen, 2020: 314–315).

Techniky hypnózy v lekárskej praxi začal používať aj francúzsky univerzitný profesor Jean-Martin Charcot (1825-1893) v ženskej nemocnici v Paríži. Jeho žiakom bol mladý neurológ Sigmund Freud, ktorý sa vďaka nemu zoznámil s hypnózou, čo mu umožnilo neskôr rozvinúť koncept psychoanalýzy (Zweig, 2021: 95).

Odkaz jeho životného diela vieme nájsť aj v religióznych hnutiach ako *Mind Cure* či *Christian Science*. Rovnako aj v špiritizme a *Teozofickej spoločnosti* (Zweig, 2021: 95). V neposlednom rade sa mesmerizmus dostal aj do umenia a literatúry. Amadeus Mozart, osobný priateľ Mesmera, zvečnil spomienku na liečbu magnetmi v jednej scéne svojej opery *Così fan tutte* (1790). Mesmerove experimenty inšpirovali aj amerického spisovateľa Edgara Allan Poea, aby ich

použil ako hlavnú tému svojej novely *The Facts in the Case of M. Valdemar* (1845). Mesmerov odkaz sa pretavil aj do súčasného hovorového žargónu v anglickom jazyku, kde sloveso *mesmerise* podľa definície online slovníka Britannica znamená: „udržovať intenzívnu pozornosť, zaujať alebo uchvátiť (niekoho) tak veľmi, že nič ďalšie nie je vnímané“.

Záver

Životný príbeh doktora Franza A. Mesmera bol plný zvrátov a udalostí, ktoré historicky zapadajú do kontextu európskych dejín 18. storočia. Bola to doba, kedy má kráľovský dvor so šľachtou vplyvné postavenie v spoločnosti, ktorú následne vystriedal pád a rozvrat spôsobený revolúciou. Charakteristické je taktiež oslabenie postavenia katolíckej cirkvi na úkor narastajúceho záujmu o prírodovedné a technické disciplíny. Doba osvietenstva priniesla človeku nové perspektívy nazerania na svet v podobe humanizmu, skepticizmu a racionalizmu. Princípy rozumu a vedy s možnosťou kritického myslenia a spochybňovania zatlačili náboženské dogmy do úzadia a vytvárali tak priestor pre nový druh spirituality. V spoločnosti sa zvýšil záujem o duchovné poznanie, ktoré balansovalo medzi mystikou a vedou. Boli presadzované snahy o preskúmanie ľudskej duše a síl, ktoré v sebe skrýva. Spoločnosť chcela nové duchovné zážitky, ktoré by boli prístupné rozumu a zmyslovému vnímaniu, ale aj napriek pokroku v prírodných vedách, by boli stále neuchopiteľné a tajomné. Toto všetko ponúkala Mesmerova teória animálneho magnetizmu a jeho magnetické seanse. Náboženské a kultúrno-historické pomery v spoločnosti a úroveň vedeckého poznania 18. storočia vytvorili vhodné podmienky na vznik a rozvoj Mesmerovho životného diela. Fenomén mesmerizmu zanechal svoj odkaz nielen na poli alternatívneho liečiteľstva, hypnózy, psychológie a medicíny, ale aj v oblasti humanitných vied a umenia, ktoré sú badateľné aj v súčasnosti (Metheust, 2006: 81").

Zoznam použitej literatúry

Pramene:

Mesmer, F.A (1779). *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*. Genève: Libraire Imprimeur P.Fr. Didot le jeune.

Sekundárna literatúra:

Buranelli, V. (1975). *The Wizard from Vienna*. New York: Coward, McCann & Geoghegan, Inc.

Metheust, B. (2006). Animal Magnetism/Mesmerism. In W. J. Hanegraaff (Ed.), *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism* (pp. 75–82). Leiden – Boston: Brill.

Kang, L. & Pedersen, N. (2020). *Šarlatáni – Stručné dejiny najžalostnejších liečiteľských praktík*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak.

Kennaway, J. (2010). Musical Hypnosis: Sound and Selfhood from Mesmerism to Brainwashing. *Social History of Medicine*, 25(2), 271–289.

Podmore, F. (1909). *Mesmerism and Christian Science: A Short History of Mental Healing*. Philadelphia: G. W. Jacobs & Company Publishers.

Schott, H. (1994). *Kronika medicíny*. Praha: Fortuna Print.

Zemplénová, J. (1974). *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19.storočia*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.

Zweig, S. (2021). *Liečba duchom (Mesmer – Mary Bakerová-Eddyová – Freud)*. Bratislava: Vydavateľstvo Premedia.

Zoznam vyobrazení

Obr. 1. *Portrét Franza A. Mesmera*.

Nájdené [10.04.2022] na <https://www.historytoday.com>.

Obr. 2. *Ukážka Mesmerovej seanse s baquet magnétique*.

Nájdené [13.04.2022] na <https://www.europeana.eu>.

Obr. 3. *Satirická medirytina, kde je magnetizér zobrazený ako somár*.

Nájdené [13.04.2022] na <https://media.sciencephoto.com>.